

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ПІДСИСТЕМИ МІСТА

© Лисяк Н.М., 2006

Розглянуто та охарактеризовано стан, проблеми та методи дослідження економіко-управлінської підсистеми міста, визначено пріоритетне значення економічних та правових механізмів у цьому процесі. На основі проведеного розгляду запропоновано модифіковану модель для аналізу, оцінювання та прогнозування розвитку міста.

In the article the state, problems and methods of economic-managerial city subsystem research are considered, the role of economic and judicial mechanisms in this process is identified. Based on the analysis carried out the modified model for analysis evaluation and development city forecast is being proposed.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Регіоналістика досліджує проблеми соціально-економічного, функціонально-планувального, екологічного розвитку регіональних систем, а в трактуванні концепції сталого розвитку – триаду: населення – середовище – економіка. Важливою складовою регіональної політики є економіко-управлінська підсистема міста.

В останні роки, внаслідок різкої зміни соціально-економічних умов, відбувається зміна концепції управління містом. Місто являє собою порівняно автономну підсистему національної економіки, акумулюючи усе більше функцій і фінансових ресурсів, що зумовлює зростання уваги до вдосконалення механізмів взаємодії загальнодержавної і регіональної влади, а також форм між-міських економічних відносин. Місто є великим суб'єктом власності і економічної діяльності. У цій якості міста стають учасниками конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу. Місто виступає і як економічний суб'єкт взаємодії з національними і транснаціональними корпораціями. Місто має визначені границі (ареал впливу), умови економічної діяльності, особливості регіональних ринків товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо. Особливе місце посідає територіальна (просторова) складова міста як системи, яка має вирішальне значення в його економіці та управлінні.

У зв'язку з цим зростає увага до питання економіки міст, пошуку шляхів соціально-економічного розвитку, зокрема і територіального росту.

У сучасних соціальних, економічних та містобудівних теоріях місто досліджується як багатофункціональна і багатоаспектна система. Найбільшого поширення набуло структурне зображення міста як: місто – економічна, місто – історична, місто – екологічна, місто – соціальна системи. У цьому дослідженні виокремимо місто як просторово-економічну систему регіону (держави).

Місце економіки міст у сучасній науці розглядаємо в трьох вимірах. З одного боку, вона входить у систему наук про регіони. З іншого боку, важливіша частина економіки міст належить системі економічних наук. Важливою складовою є також містобудування та його теорія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Економіка міст інтегрує множини теоретичних знань. Для розуміння еволюції і сучасної теорії економіки міст особливо важливо оцінити вплив загальних економічних теорій, теоретичної географії і міждисциплінарних теорій стійкого розвитку на теорію економіки міст.

Проблеми економічної підсистеми міст привертала увагу ще античних мислителів і фахівців-утопістів, а в XVII–XVIII століттях постійно входили в структуру економічних теорій, що створювалися (Р.Контільон, Дж. Стюарт, А. Сміт, Д. Рикардо).

Наукове осмислення просторового аспекту міст та регіонів започаковано у працях таких західних вчених, як Й. Тюнен, В. Лаундхарт, А. Вебер, В. Кристалер, Л. Вальрас, А. Леш.

Авторитетами в середовищі радянських регіоналістів, економістів і географів були І.Г. Александров, Н.Н. Баранський, Н.Н. Колосовський, В.С. Немчинов, Н.Н. Некрасов, А.Е. Пробст, Ю.Г. Саушкін, Я.Г. Фейгін, Р.І. Шніпер.

На сучасному етапі розвиток теорії просторової економіки (зокрема економіки міст) здійснюється за двома головними лініями [1, 3, 5, 6, 8]: 1) розширення і поглиблення предмета досліджень (доповнення “класичних” теорій новими фактами, концентрація на комплексності проблем та міждисциплінарному підході); 2) вдосконалення методології досліджень.

Ціллю статті є дослідження теоретико-методологічних передумов територіального розвитку міст.

Враховуючи це, у завдання дослідження входять:

- характеристика методів дослідження економіко-управлінської підсистеми міста;
- характеристика методів, що використовуються для аналізу, оцінки, прогнозування розвитку міст;
- виявлення характерних недоліків в діючих підходах, а також нерозв’язаних завдань зміни меж територіальних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Управління містом є процес оптимізації розвитку складної соціально-демографічної, економічної, просторової, екологічної містобудівної системи [8,9]. Управління розвитком доцільно подати у вигляді послідовності задач, що формуються за семантичними та інформаційними ознаками, які пов’язуються між собою прямими і зворотними інформаційними потоками [6].

Розглянемо детальніше задачі влади і імперативи управління **територіальним розвитком міста**. Тут виділяються задачі соціальні, екологічні, економічні та вдосконалення взаємодії міських та прилеглих до міста землекористувань.

Соціальні умови. В умовах демократичного суспільства влада з прагматичних міркувань піклується про свій електорат. Під час структурних змін в економічному комплексі міста перед владою виникає завдання розроблення соціальних питань: розширення житлового будівництва, зокрема і муніципального житла, підготовка і підвищення кваліфікації мешканців, соціального захисту.

Чининики **екології** нині є не менш значимими в управлінні, ніж соціальні та економічні. Своєю чергою, природні ресурси є найбільшою цінністю, якою володіє місто. Перед міською владою постають проблеми, що пов’язані з екологічним забрудненням територій. Виникає завдання розроблення інвестиційних програм, скерованих на покращання екологічного стану міських територій.

Одне з головних завдань міської влади є структурна перебудова **економіки міста** для покращення показників динаміки економіки, доходів населення міста, створення нових робочих місць і соціального захисту населення.

Для розв’язання окреслених завдань можна реалізовувати такі інвестиційні програми:

– *підвищення конкурентоспроможності міських виробників*. У цьому разі цільовою функцією можуть виступати сумарні зміни економіки міста щодо національної економіки, а обмеженнями – загальний обсяг виробництва міста, показник стабільності економіки міста та рівень доходів мешканців.

– *створення умов для виходу міських виробників на зовнішні щодо міста ринки*. У цьому разі цільовою функцією може виступати обсяг зовнішнього випуску економіки міста, а обмеженнями – структура сектора зовнішнього випуску; показник стабільності економіки міста та рівень доходів мешканців міста.

– *диверсифікація галузей економіки міста*. Тут цільовою функцією виступають пропорції економіки міста щодо національної економіки, а обмеженнями – загальний обсяг виробництва міста; показник стабільності економіки міста та рівень доходів мешканців.

Удосконалення просторових взаємодій міських землекористувачів є однією з найважливіших завдань міської влади, оскільки найбільшою цінністю міста є його територія. Рівень комфорту міського середовища, фінансової і економічної привабливості пов'язується із системою землекористування і визначається просторовими зв'язками в місті. Міська влада може досліджувати такі інвестиційні програми:

1. Підвищення дохідної частини міського бюджету за рахунок місцевих джерел. Можливі такі стратегії управління:

– оптимізація системи розміщення землекористувачів для підвищення площі зони найбільшої містобудівної цінності території. Цільовою функцією виступає загальний обсяг виробництва галузей економіки, що найбільше залежать від просторових зв'язків і землекористування, а обмеженнями – рівень сумарних змін економіки міста; показник стабільності міської економіки міста та рівень доходів мешканців;

– підвищення цінності периферійних міських територій. Цільовою функцією у цьому випадку може виступати зовнішній випуск секторів економіки міста, що пов'язані з зовнішнім транспортом і об'єктами комунального господарства міста, а обмеженнями – рівень сумарних змін економіки міста; показник стабільності економіки міста та рівень доходів мешканців.

2. Підвищення якості використання міських територій. Можливі такі стратегії управління:

– використання для міських потреб “незручних” для інших видів використання ділянок. Цільовою функцією тут править зовнішній випуск секторів економіки, пов'язаних з організацією території, а обмеженнями – загальний обсяг випуску економіки міста; рівень зовнішніх витрат комунального господарства міста; показник стабільності економіки міста та рівень доходів мешканців;

– підвищення інвестиційної привабливості територій. У цьому разі цільовою функцією є рівень доходів мешканців, а обмеженнями – загальний обсяг випуску економіки міста; показник стабільності економіки.

Окремо розглянемо методи дослідження економіко-управлінської підсистеми міста.

Одним із найважливіших методів дослідження та проектування міст є моделювання. Сформувався два основних напрями застосування моделей в економіці: а) для розвитку методології; б) для розв'язання практичних задач. Розвиток регіональної економіки протягом уже майже двох століть характеризується послідовним проникненням моделей (зокрема математичних) у дослідження проблем регіонів, розміщення виробництва, просторової структури економіки.

Управління містом, зокрема і його територіальним розвитком є процес оптимізації розвитку складної, неврівноваженої, динамічної, соціально-демографічної, економічної, просторової, екологічної, культурологічної та політичної системи.

Для вироблення стратегії управління розвитком міста важливо визначити вплив територіального фактора на динаміку соціально-економічного розвитку міста. Прикладом такого розрахунку є запропонована автором модель “затрати-корисність”. Ця модель являє собою таблицю, в якій кожен рядок показує розподіл корисності по окремих складових міста, а кожен стовпець – втрати всіх елементів у цій сфері (міста, сільських районів, міського господарства тощо). Розділивши кожне значення в стовпчику (витрати) сфери на обсяг корисності цієї галузі, отримуємо набір коефіцієнтів ефективності, які показують те, що необхідно для випуску одиниці корисності сфери. Разом узяті, ці коефіцієнти творять каркас системи рівнянь, яку можна використати для того, щоб конкретизувати прогнозовану загальну величину корисності міських елементів (галузей) в деталізованих оцінках відповідних ефектів.

Основні агреговані компоненти витрат, зокрема загальна величина інвестицій, втрати влади (економічні та соціальні) повинні бути розбиті на складові, кожна з яких відтворює попит населення на отриманні вигоди (корисність), що постачаються кожною сферою. Коефіцієнти витрат приватних власників є основою для визначення складу витрат. Витрати шкіл, лікарень, усіх інших державних установ, так само, як і всі види приватних і державних інституцій, варто класифікувати відповідно до їх приналежності до певної сфери (галузі). Усі ці дані потім можна звести в єдиний список, який показує величину витрат, яку окрема сфера міста поставить кінцевим споживачам.

Такий метод розрахунку дає змогу плановикові і прогнозісту визначити, якими повинні бути витрати та корисність у кожній галузі цієї території для того, щоб забезпечити приріст ефективності всіх сфер та обсяг і структуру змін. Його можна розглядати як мету, або він може являти собою результат загального прогнозу зміни у взаємодії системи міста та приміських територій.

Розв'язання системи лінійних рівнянь призводить до побудови внутрішньо погодженої таблиці “витрати-корисність”, що описує стан економіки соціальної, екологічної та територіальної сфер, у якому вони були б здатні зробити приріст корисності заданого обсягу і оптимізувати структуру витрат. Передбачувані обсяги витрат окремих видів послуг споживачам, а також набори коефіцієнтів витрат по кожній сфері входять у відповідні рівняння як емпіричні константи. Числове розв'язання такої великої системи рівнянь для багатофункціонального міста можна знайти лише за допомогою комп'ютерної техніки.

Досвід використання цієї методики для оцінювання ефективності окремих сфер м.Львова показав, що використання структурних коефіцієнтів, отриманих з таблиці “витрати – корисність” на проектний період, для прогнозування структури змін по роках призводить до все менш точних результатів у міру того, що часовий інтервал між базовим роком і роком, на який складають прогноз, збільшується. Це можна пояснити тим, що введення нових способів виробництва та послуг неминуче спричиняє поступову зміну обсягу і структури витрат на випуск одиниці корисності в кожній галузі. Через те, що всі елементи системи взаємопов'язані, зміна величини одного коефіцієнта витрат призводить до зміни всіх зв'язків між елементами.

Загальноприйнята статистична методика екстраполяції тенденцій, виявлених у минулому, є доволі ефективною для прогнозування, коли очікується, що проводитимуть стабільне удосконалювання умов життєдіяльності та приріст корисності системи: поступове збільшення житлової площі, розширення рекреаційних площ на одного мешканця, рівномірний приріст населення тощо.

Застосування статистичної теорії загальної рівноваги в плануванні і прогнозуванні змін поступово замінюється методами, що мають значно більші потенційні можливості, але складніші процедури, засновані на динамічній теорії загальної рівноваги. Головною перешкодою на шляху швидкого впровадження таких методів є не стільки складність аналітичного апарату, скільки відсутність детальної фактичної інформації, необхідної для їхнього практичного застосування. Проте неухильний прогрес у справі збору і систематизації вихідної статистичної, картографічної (кадастрової), історичної тощо інформації у найближчому майбутньому уможливить практичне застосування ефективніших методів, заснованих на динамічному аналізі загальної рівноваги для прогнозування змін систем та їх територіального розвитку.

Для аналізу, оцінювання, прогнозування розвитку міст доцільно використати такі методи:

- теорії економічних циклів розвитку;
- теорії економічної бази;
- аналіз індикаторів;
- аналіз просторових зв'язків землекористувачів міста.

Розглянемо детальніше вищенаведені методи.

Методи теорії економічних циклів розвитку [6]. Під час розвитку в економіці міста відчуваються піднесення і спади. Амплітуда та періоди коливань залежать, насамперед, від галузевої структури господарського комплексу. Кращою є структура галузей, циклічні коливання яких виявляють тенденцію до взаємопогашення або послаблюють один одного. У такий спосіб перша група цільових функцій і обмежень – це функції, які мінімізують рівень дисперсії структури економічного комплексу міста.

Вплив різних галузей на міські цикли різноманітний. Тому в другу групу цільових функцій входять співвідношення між базовими (містоутворювальними) та небазовими (обслуговувальними) галузями в місті.

Міста не можна розглядати як ізольовані економічні комплекси, вони системно пов'язані, тому будь-які спади і підйоми в місті відчуваються в системі загалом. Тому третю групу цільових функцій становлять функції, що регулюють чутливість міста і його галузей до циклу інших міст і регіонів.

Міста є найважливішими елементами економічної системи країни та світового співтовариства. Тому четверта група цільових функцій і обмежень – це функції, що визначають взаємозв'язки між міськими, національними і міжнародними циклами. Методи теорії економічних циклів під час аналізу розвитку економічної системи міста передбачають [5,12]: економіка міста є сукупністю економік окремих галузей; економіка системи розвивається циклічно, тобто періоди спаду змінюються періодами росту, і навпаки; економіка кожної галузі міста має свої параметри циклу.

Методи теорії економічної бази. Основну увагу приділено взаємозв'язкам між галузями усередині міста і поширенню імпульсів, що виникли в будь-якому секторі на інші галузі. Методи засновані на розмежуванні між базовою (містоутворювальною) і небазовою (обслуговувальною) економічними видами діяльності. Співвідношення між базовими і небазовими галузями можна розділити на відношення між:

- загальною зайнятістю в базових галузях і загальною зайнятістю в місті;
- загальною зайнятістю в базових галузях і загальною зайнятістю в обслуговувальних галузях;
- приростом загальної зайнятості в базових галузях і приростом у обслуговувальних галузях;
- загальним обсягом інвестицій в базові галузі міста і в економіку міста загалом;
- обсягом інвестицій в базові і обслуговувальні галузі;
- приростом обсягів інвестицій в базові і обслуговувальні галузі міста.

Для врахування соціальної функції міста, а також для підрахунку змін у загальній структурі населення міста доцільно визначати **міський індикатор**. Аналіз динаміки міського індикатора дозволяє оцінити також зміни в структурі господарського комплексу міста, визначити характер управління реструктуризацією міської економіки. Тут важлива роль належить міській владі. Для визначення потенціалу управління необхідно врахувати рівень диверсифікації базового сектора економіки міста. Одне з головних завдань міської влади – збільшення кількості й ефективний розподіл джерел зовнішніх надходжень до міста. Влада повинна управляти містом, а не підприємствами.

Для таких обчислень доцільно використати зайнятість як первинну підставу, а також показники заробітної плати та інвестицій.

У дослідженнях економіки міста головний акцент роблять на вивчення конкретного об'єкта. Протилежний підхід пропонують в дослідженні індикатора міжміських зв'язків. Під час розгляду господарств **міст у пов'язанні з міськими територіями**, об'єктом дослідження стає дослідження масо-енерго-інформаційних потоків з одних у інші територіальні одиниці. Потоки ці формуються: ввезенням; вивозом; інвестиціями; споживанням; прибутком.

Міська влада має впливати ринковими засобами на розвиток міста, регулюючи грошові потоки в місті. До ринкових засобів управління розвитком міста належать:

- визначення і регулювання граничної вартості міської землі;
- визначення і регулювання земельної ренти;
- визначення й регулювання орендної плати для різних видів економічної діяльності в місті;
- структура та розмір міських податків.

Дослідження та визначення міжміських зв'язків дає змогу оцінити розвинутість функціональних соціально-економічних взаємозв'язків, особливо міжміських. Такі індикатори використовуватимуться в узагальненнях під час розроблення стратегії розвитку економіки міста та реформуванні його територіальної структури.

Висновки. У статті окреслено проблемну галузь дослідження, охарактеризовано теоретико-методологічні передумови для дослідження проблем територіального розвитку міст. Аналіз стану дослідження проблеми вказує на невідповідність теорії, нормативно-методичних регламентацій новим соціально-економічним реаліям.

1. У статті на основі дослідження наукових джерел, а також уточнення сутності територіального розвитку населених пунктів визначено пріоритетне значення економічних та правових механізмів діяльності влади у цьому процесі. Виявлено характерні недоліки в діючих підходах, а також важливі і нерозв'язанні завдання зміни меж територіальних систем.

2. Значні трансформації в соціально-економічній структурі міст України зумовлюють необхідність під час аналізу, прогнозування і управління їх розвитком зосередитися передусім на споживчих потребах населення міст. З урахуванням необхідності динамічнішого розвитку міської економіки за обмеженості фінансових можливостей держави, політику розвитку міст доцільно здійснювати на основі принципів: активізації інвестиційного процесу за допомогою розвитку різноманітних форм власності; державної підтримки окремих сфер за рахунок централізованих інвестицій; фінансування інвестиційних проєктів соціального призначення відповідно до міських цільових програм; посилення контролю над цільовою витратою коштів міського бюджету; удосконалювання нормативної бази для підвищення інвестиційної привабливості міст.

3. Враховуючи вказані підходи до розвитку міст, для визначення інвестиційної привабливості окремих видів діяльності пропонують моделі, розроблені на основі теорії економічних циклів. Для оцінювання ефективності управління містом (так і для кожної галузі) належить використовувати теорію економічної бази. Параметром, що визначає потенціал ринкових засобів управління міською владою, пропонується використовувати міські індикатори. Одне з головних завдань міської влади – збільшення зовнішніх надходжень до міста, управління містом, а не підприємствами.

4. Для аналізу і прогнозування конкурентоспроможності міської економіки та її окремих галузей як оптимальну пропонується використовувати модель змін, що дає змогу оцінити характер структурної перебудови міста. Міська влада повинна дбати про позитивну структурну перебудову міста, сприяти зростанню сумарних пропорційних змін за одночасного збільшення кількості видів діяльності з позитивними пропорційними змінами. Актуально постає проблема територіальної реструктуризації та розвитку міст, а також залучення нових територіальних ресурсів.

5. Розробка подальших досліджень для аналізу, оцінювання та прогнозування територіальних змін, які б враховували соціальні, екологічні та економічні ефекти міста полягає в розробці моделі “витрати – корисність”. Рахунки й таблиці “витрати – корисність” повинні бути побудовані міськими статистичними агентствами. Цільовими функціями тут повинні бути мінімізація витрат і максимізація корисності від змін, тобто приросту соціально-еколого-економічної ефективності міста та регіону.

1. Гранберг А.Г. *Основы региональной экономики* – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с. 2. Кігель В.Р. *Методи і моделі прийняття рішень в ринковій економіці: Монографія.* – К.:ЦНЛ, 2003. – 200 с. 3. Ключиниченко Є.Є., Олейніков Є.С. *Моделювання житлового середовища як цільної системи // Містобудування. Вип.46.* – К.: НДПМістобудування, 1998. 4. Колпаков В.М. *Методы управления: Учеб.пособие.* – 2-е изд., испр. ир доп. – К.:МАУП, 2003. – 368 с. 5. Миронова Т.Л., Добровольська О.П., Процай А.Ф., Колодій С.Ю. *Управління розвитком регіону: Навч. посібник.* – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с. 6. Осітнянко А.П. *Планування розвитку міста: Монографія* – К.: КНУБА, 2000. – 460 с. 7. Осітнянко А.П. *Урбаністика: Консп. лекцій.* – К.: КНУБА, 2001. – 81 с. 8. Сітнянко А.П., Мамедов А.М. *Проблеми управління територіальним розвитком міста // Містобудування та територіальне планування. №2.* – К.:КНУБА, 1998. – С. 56–62. 9. Рудницький А., Криворучко Ю., Дида І. *Пріоритетні напрямки і проблеми розвитку міст і регіонів України // Досвід перспективного розвитку міст України.* – К.:ДІПРОМІСТО, 2000. – С.128–135. 10. Чемерис А.О. *Методи оптимізації в економіці: Навч. посібник.* – К.: ЦНЛ, 2006. – 160 с.